

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

رساله دکتری

نقد و تحلیل روایی - محتوایی داستان های کوتاه دفاع مقدس

(ایران - عراق - ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ ش)

از:

محمود رنجبر

استاد راهنما:

دکتر علی تسلیمی

شهریور ۱۳۹۱

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

رساله دکتری

نقد و تحلیل روایی- محتوایی داستان های کوتاه دفاع مقدس

(ایران - عراق - ۱۳۵۹ - ۱۳۶۷ ش)

از:

محمود رنجبر

استاد راهنما:

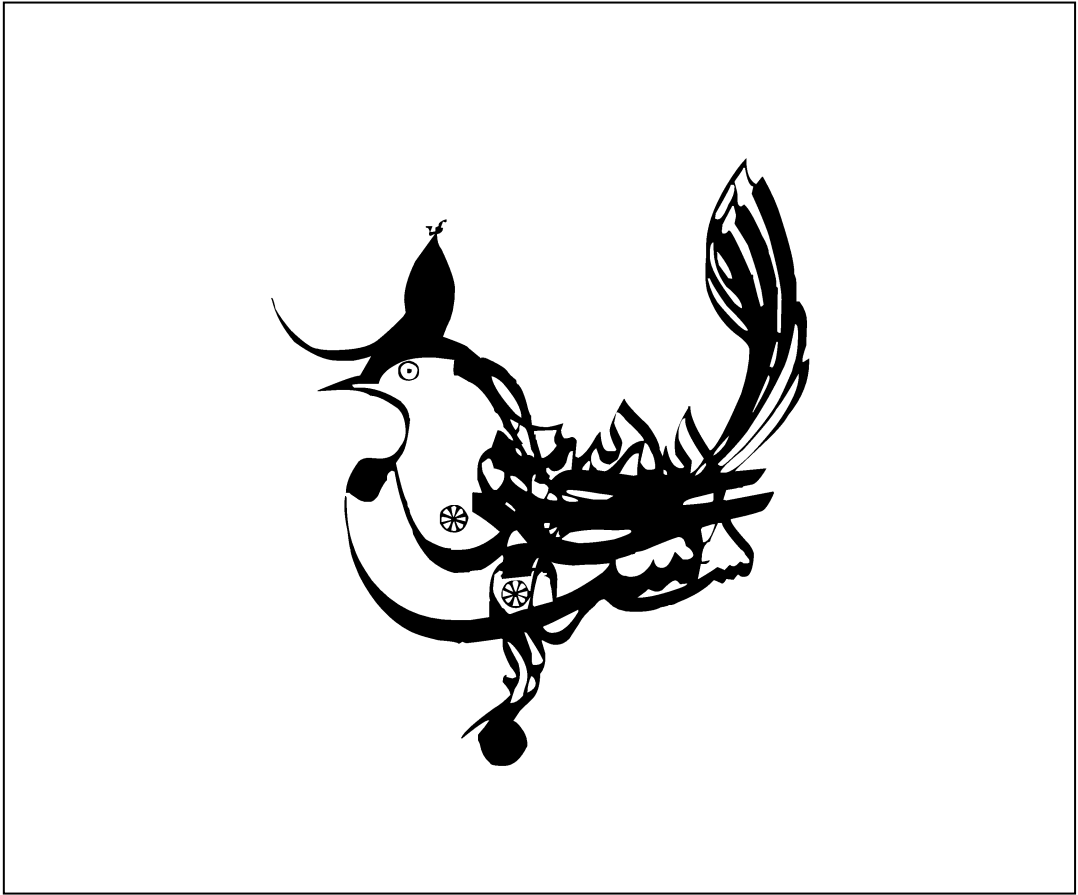
دکتر علی تسلیمی

استادان مشاور:

دکتر عباس خائفی

دکتر علی صفایی

شهریور ۱۳۹۱

با تشکر از همسر و فرزندانم فاطمه و زهرا

که مرا به نوشتن خواندند

این اثر را با کمال فروتنی به شهدای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس به ویژه دوست نیامده ام شهید محمود پروانه تقدیم می‌دارم و

بر این امیدم که خاک پای وجود تبرک این جاودانان تاریخ باشد

فصل اول: کلیات: ۱-۳۱

الف	- چکیده فارسی .....
ب	- چکیده انگلیسی .....
ج	- پیش گفتار .....
د	- گزارش فصل ها .....
۱۹	۱-۱- مقدمه .....
۲۰	۲-۱- بیان مسأله پژوهش .....
۲۰	۳-۱- ضرورت و هدف پژوهش .....
۲۱	۴-۱- پرسش های تحقیق .....
۲۲	۵-۱- روش تحقیق .....
۲۳	۶-۱- محدودیت ها و آسیب شناسی پژوهش .....
۲۴	۷-۱- ویژگی بررسی رویکردهای روایی ادبیات .....
۲۶	۸-۱- ویژگی بررسی رویکردهای جامعه شناختی ادبیات .....
۲۷	۹-۱- فهرست سوابق علمی .....
۲۹	۱۰-۱- معرفی مجموعه داستان های یوسف .....

فصل دوم: نگاهی به پیشینه داستان کوتاه، گذری بر مفهوم ادبیات و داستان کوتاه دفاع مقدس: ۲۲-۳۲

۳۳	۱-۲- از رمان تا داستان کوتاه .....
۴۰	۲-۲- تعریف داستان کوتاه .....
۴۰	۳-۲- نتیجه گیری بخش اول .....
۴۲	۳- بخش دوم: نگاهی اجمالی به تحولات سیاسی، اجتماعی و ادبی دوره قاجار، مشروطه و پهلوی .....
۴۲	۱-۳- ایران در آستانه تحول سیاسی اجتماعی .....
۴۵	۲-۳- زمینه های آشنایی نویسندگان ایرانی با رمان کلاسیک .....
۴۶	۳-۳- شکل گیری داستان کوتاه در ایران .....
۴۹	۴-۳- گذر داستان کوتاه از حکایت .....
۵۰	۵-۳- بنیان گذاری داستان نویسی کوتاه به شیوه نوین .....

۵۲	۶-۳- نگاه‌های به اوضاع سیاسی، اجتماعی و ادبی در واپسین سال‌های حکومت رضا شاه.....
۵۳	۷-۳- فضای کلی داستان نویسی پس از شهریور ۱۳۲۰.....
۵۸	۸-۳- نتیجه‌گیری بخش دوم.....
۶۰	۴- نگاه‌های اجمالی به ادبیات و زمینه‌های پیدایی و تعاریف ادبیات دفاع مقدس.....
۶۰	۱-۴- نگاه‌های به اصطلاح ادبیات.....
۶۴	۲-۴- جنگ و تعاریف آن.....
۶۶	۳-۴- اصطلاح ادبیات جنگ.....
۶۶	۴-۴- موضوعات ادبیات جنگ.....
۶۷	۵-۴- ادبیات جنگ در ایران.....
۷۱	۶-۴- نگاه‌های اجمالی به داستان کوتاه دفاع مقدس.....

فصل سوم : نظریه‌ها: ۷۴-۸۸

۷۴	۱-۳- فرمالیسم.....
۷۷	۲-۳- ساختارگرایی.....
۸۱	۳-۳- روایت.....
۸۱	۱-۳-۳- ویژگی روایت.....
۸۲	۲-۳-۳- روایت‌شناسی.....
۸۳	۳-۳-۳- الگوی روایی.....
۸۴	۴-۳-۳- پیشینه پژوهش‌های روایت‌شناسی.....
۸۷	۵-۳-۳- روایت‌شناسی و داستان‌های کوتاه دفاع مقدس.....

فصل چهارم : بوطیقای داستان‌های کوتاه دفاع مقدس ۸۸-۲۰۰

۸۹	۱-۴- بوطیقای داستان‌های کوتاه دفاع مقدس.....
۹۰	۴- عناصر داستانی.....
۹۰	۱-۴- پیرنگ.....
۹۴	۱-۱-۴- عناصر ساختاری پیرنگ.....
۹۴	۲-۱-۴- گره افکنی.....
۹۶	۳-۱-۴- پیچیدگی با گره افکنی.....
۹۷	۴-۱-۴- کشمکش و پیرنگ.....
۹۸	۵-۱-۴- دیالکتیک کشمکش در پیرنگ.....
۹۸	۶-۱-۴- تعلیق.....
۱۰۰	۷-۱-۴- بزنگاه یا نقطه اوج.....
۱۰۰	۸-۱-۴- گره‌گشایی.....
۱۰۱	۹-۱-۴- پیوند پیرنگ به داستان.....

- ۱۰۱-۱-۴-۱۰- منطق روایی.....
- ۱۰۱-۱-۴-۱۱- زمان.....
- ۱۰۲-۱-۴-۱۲- مکان(فضا).....
- ۱۰۲-۱-۴-۱۳- پیرنگ و شیوه ارایه آن.....
- ۱۰۲-۱-۴-۱۳-۱- پیرنگ بسته.....
- ۱۰۳-۱-۴-۱۳-۲- پیرنگ باز.....
- ۱۰۴-۲-۴-۲- صحنه پردازی.....
- ۱۰۵-۳-۴-۳- درونمایه.....
- ۱۰۶-۴-۴-۴- لحن.....
- ۱۰۷-۱-۴-۴-۱- لحن کلی اثر.....
- ۱۰۸-۲-۴-۴-۲- لحن گفتاری.....
- ۱۰۹-۳-۴-۴-۳- تنوع لحن شخصیت ها.....
- ۱۱۱-۵-۴-۵- شخصیت و شخصیت پردازی در داستان های کوتاه دفاع مقدس یوسف.....
- ۱۱۱-۱-۵-۴-۱- شخصیت بسته و شخصیت باز.....
- ۱۱۳-۲-۵-۴-۲- شیوه ارائه شخصیت.....
- ۱۱۵-۳-۵-۴-۳- معرفی شخصیت.....
- ۱۱۵-۱-۳-۵-۴-۱- نشانه های ظاهری.....
- ۱۱۵-۲-۳-۵-۴-۲- ویژگی های شخصیتی.....
- ۱۱۶-۳-۳-۵-۴-۳- ارتباط و پیوند با سایر اشخاص.....
- ۱۱۶-۴-۵-۴-۴- شخصیت پردازی و کشمکش.....
- ۱۱۶-۱-۴-۵-۴-۱- کشمکش بیرونی و شخصیت پردازی.....
- ۱۱۷-۲-۴-۵-۴-۲- شخصیت پردازی با تاریخچه زندگی.....
- ۱۱۸-۳-۴-۵-۴-۳- شخصیت پردازی با تغییر و دگرگونی.....
- ۱۱۹-۴-۴-۵-۴-۴- زاویه دید و شخصیت پردازی.....
- ۱۱۹-۱-۴-۴-۵-۴-۱- زاویه دید بیرونی (روایت سوم شخص) و شخصیت پردازی.....
- ۱۲۰-۲-۴-۴-۵-۴-۲- زاویه دید درونی(روایت اول شخص) و شخصیت پردازی.....
- ۱۲۰-۵-۵-۴-۵- معرفی شخصیت از طریق گفتگو.....
- ۱۲۲-۶-۵-۴-۶- ویژگی های شخصیتی در داستان های کوتاه یوسف.....
- ۱۲۳-۱-۶-۵-۴-۱- ویژگی جسمانی.....
- ۱۲۳-۲-۶-۵-۴-۲- ویژگی روانی.....
- ۱۲۳-۳-۶-۵-۴-۳- ویژگی اجتماعی.....
- ۱۲۶-۴-۶-۵-۴-۴- ویژگی و گرایش اعتقادی.....
- ۱۲۶-۷-۵-۴-۷- زمینه داستان و شخصیت پردازی.....

۱۲۶	..... تأثیر فرهنگ بر شخصیت داستان..... ۱-۷-۵-۴
۱۲۷	..... حرفه ۲-۷-۵-۴
۱۲۷	..... نتیجه گیری ۸-۵-۴
۱۲۹	..... گفتگو..... ۶-۴
۱۳۴	..... ترکیب گفتگو و روایت ۱-۶-۴
۱۳۶	..... گفتگو و مکالمه ۲-۶-۴
۱۳۷	..... گفتگو و تنوع زبانی ۳-۶-۴
۱۳۸	..... زبان شاعرانه در گفتگو نویسی ۴-۶-۴
۱۳۹	..... کشمکش..... ۷-۴
۱۴۰	..... ویژگی های کشمکش در داستان های جنگ ۱-۷-۴
۱۴۱	..... الگوی روایت رابرت مک کی در معرفی کشمکش..... ۲-۷-۴
۱۴۱	..... اجرای الگوی مک کی در سه داستان کوتاه دفاع مقدس ۳-۷-۴
۱۴۲	..... خلاصه داستان هانیه با تأکید بر وجه کشمکش داستانی ۱-۳-۷-۴
۱۴۳	..... تحلیل داستان هانیه ۲-۳-۷-۴
۱۴۳	..... خلاصه داستان دریا قلی با تأکید بر وجه کشمکش داستانی ۳-۳-۷-۴
۱۴۶	..... خلاصه داستان شب نشینی در جهنم با تأکید بر وجه کشمکش داستانی ۴-۳-۷-۴
۱۴۸	..... کشمکش های سه گانه در سه داستان کوتاه دفاع مقدس ۴-۷-۴
۱۴۹	..... کشمکش های سه گانه در داستان «هانیه» ۵-۷-۴
۱۴۹	..... کشمکش های سه گانه در داستان «دریا قلی» ۶-۷-۴
۱۵۰	..... کشمکش های سه گانه در داستان «شب نشینی در جهنم» ۷-۷-۴
۱۵۰	..... ویژگی روایی کشمکش در داستان های کوتاه دفاع مقدس ۸-۷-۴
۱۵۰	..... نتیجه گیری ۸-۷-۴
۱۵۱	..... زاویه دید..... ۸-۴
۱۵۲	..... دیدگاه زمانی ۱-۸-۴
۱۵۲	..... دیدگاه مکانی ۲-۸-۴
۱۵۶	..... دیدگاه روان شناختی ۳-۸-۴
۱۵۶	..... زاویه دید و موقعیت داستانی ۴-۸-۴
۱۵۷	..... کانون روایت در داستان های مجموعه یوسف ۵-۸-۴
۱۵۸	..... ویژگی های کانون روایت و نمونه های آن در داستان ها ۱-۵-۸-۴
۱۵۸	..... برخی گونه های زمانمند روایت در مجموعه یوسف ۶-۸-۴
۱۶۰	..... کانون و محدوده دانش ۷-۸-۴
۱۶۰	..... کانون عینی و ذهنی ۸-۸-۴
۱۶۰	..... ارتباط کانون روایت با راوی ۹-۸-۴

- ۱۶۲-۸-۱۰-۴- گونه های کانون با توجه به راوی دانای کل در داستان های مجموعه یوسف.....
- ۱۶۲-۸-۱۰-۱-۴- کانون کاملاً باز.....
- ۱۶۲-۸-۱۰-۲-۴- کانون ذهنی.....
- ۱۶۳-۸-۱۰-۳-۴- کانون متمرکز.....
- ۱۶۴-۸-۱۱-۱۱-۴- گونه های کانون با توجه به راوی اول شخص.....
- ۱۶۴-۸-۱۱-۱-۴- کانون نویسنده- راوی.....
- ۱۶۴-۸-۱۱-۲-۴- کانون شاهد.....
- ۱۶۵-۸-۱۱-۳-۴- کانون ثابت من- قهرمان.....
- ۱۶۵-۸-۱۲-۱۲-۴- کانون سیال ذهن در داستان های مجموعه یوسف.....
- ۱۶۵-۸-۱۲-۱-۴- شیوه های روایت جریان سیال ذهن.....
- ۱۶۶-۸-۱۲-۲-۴- خود گویی در جریان سیال ذهن.....
- ۱۶۷-۸-۱۳-۱۳-۴- کانونی سازی.....
- ۱۶۷-۸-۱۳-۱-۴- شیوه های کانونی سازی در داستان های مجموعه یوسف.....
- ۱۶۹-۸-۱۴-۱۴-۴- نمونه ای از تحلیل داستان ها بر مبنای کانونی سازی.....
- ۱۶۹-۸-۱۵-۱۵-۴- نتیجه گیری.....
- ۱۷۴-۹-۹-۹-۴- عنصر زمان بر مبنای الگوی روایی ژنت.....
- ۱۷۵-۹-۹-۱-۴- زمان و روایت.....
- ۱۷۶-۹-۹-۲-۴- نظریه زمانمندی روایت ژنت.....
- ۱۷۶-۹-۹-۱-۲-۴- نظم/سامان.....
- ۱۷۷-۹-۹-۲-۲-۴- تداوم/دیرش.....
- ۱۷۸-۹-۹-۳-۲-۴- بسامد.....
- ۱۷۸-۹-۹-۳-۴- انتظار در ایستگاه راه آهن.....
- ۱۸۱-۹-۹-۴-۴- زمانمندی روایت در داستان انتظار در ایستگاه راه آهن.....
- ۱۸۶-۹-۹-۵-۴- زمان پریشی و شکاف.....
- ۱۸۷-۹-۹-۶-۴- شکاف همیشگی.....
- ۱۹۰-۹-۹-۷-۴- نتیجه گیری.....
- ۱۹۱-۹-۹-۸-۴- الگوی روایی برمون.....
- ۱۹۲-۹-۹-۹-۴- تحلیل برگزیده ای از داستان ها بر اساس الگوی برمون.....
- ۱۹۹-۹-۹-۱۰-۴- نتیجه گیری.....

فصل پنجم: تحلیل محتوایی (جامعه شناختی) ۲۰۰-۲۴۶

- ۲۰۱-۵-۱-۱- مقدمه.....
- ۲۰۳-۵-۱-۱- رویکرد های پژوهش در حوزه دفاع مقدس.....

- ۲۰۵-۱-۲- پیشینه پژوهش جامعه شناختی ادبیات .....
- ۲۰۷-۱-۳- جامعه شناسی ادبیات در ایران .....
- ۲۰۸-۱-۴- پیشینه پژوهش های جامعه شناختی ادبیات در ایران .....
- ۲۱۰-۱-۵- اهداف جامعه شناختی این پژوهش .....
- ۲۱۰-۲- چستی جامعه شناختی ادبیات جنگ .....
- ۲۱۲-۳- تبار شناسی ادبیات جنگ و دفاع مقدس .....
- ۲۱۳-۱-۳- شاخصه های ادبیات جنگ .....
- ۲۱۳-۲-۳- ادبیات دفاع مقدس .....
- ۲۱۴-۱-۲-۳- شاخصه های ادبیات دفاع مقدس .....
- ۲۱۵-۲-۲-۳- دوره اول تشویق (بازه زمانی سال های: ۱۳۷۶-۱۳۵۹) .....
- ۲۱۶-۳-۲-۳- دوره دوم انتقاد و تشویش (بازه زمانی سال های: ۱۳۶۷-۱۳۷۵) .....
- ۲۱۷-۴-۲-۳- دوره سوم باز کاوی (بازه زمانی پس از سال ۱۳۷۶) .....
- ۲۱۹-۴- درونمایه های جامعه شناختی در داستان های کوتاه دهه سوم .....
- ۲۲۰-۱-۴-۵- نگاهی به اوضاع فرهنگی- اجتماعی دهه اول پس از جنگ .....
- ۲۲۱-۲-۴-۵- نگاهی به اوضاع فرهنگی- اجتماعی دهه دوم پس از جنگ .....
- ۲۲۲-۵-۵- انعکاس ارزش های دهه اول داستان نویسی در داستان های دهه سوم (تشویق در دوره باز کاوی).....
- ۲۲۲-۱-۵-۵- انعکاس گذران بی هیاهوی زندگی در برابر تکلیف انسانی .....
- ۲۲۳-۲-۵-۵- واقع گرایی (باور به حقیقت راه در مقابل انکارها) .....
- ۲۲۶-۳-۵-۵- ترسیم مواجهه عقلانی با پدیده غیر عقلانی .....
- ۲۲۷-۴-۵-۵- تأثیر ایدئولوژی در مشروعیت دفاع .....
- ۲۲۸-۵-۵-۵- برخورد انسانی با اسیران و تعارض نیروهای دشمن .....
- ۲۲۸-۶-۵-۵- ستایش از شهیدان و مجاهدان جبهه .....
- ۲۲۸-۷-۵-۵- عهد و پیمان رزمندگان .....
- ۲۲۹-۸-۵-۵- به چالش کشاندن روش های جنگ کلاسیک .....
- ۲۲۹-۹-۵-۵- مظلومیت ارزش ها .....
- ۲۲۹-۱۰-۵-۵- احترام به مقام همسر .....
- ۲۳۰-۱۱-۵-۵- باور به حقیقت راه .....
- ۲۳۰-۱۲-۵-۵- گمنامی و اخلاص در خدمت .....
- ۲۳۱-۱۳-۵-۵- تصویری از دلدادگی .....
- ۲۳۲-۱۴-۵-۵- امید به زندگی در شرایط دشوار .....
- ۲۳۲-۱۵-۵-۵- فراق از موطن مألوف (جبهه) .....

۲۳۲	..... ۱۶-۵-۵- استقامت برای انجام تکلیف
۲۳۲	..... ۱۷-۵-۵- امید و انتظار
۲۳۲	..... ۱۸-۵-۵- مقاومت و صبر زنان در حمایت از مجاهدت مردان
۲۳۳	..... ۱۹-۵-۵- غیرت دینی
۲۳۳	..... ۲۰-۵-۵- پیش قدمی و مجاهدت فرمانده
۲۳۳	..... ۶-۵- تحلیل ویژگی های اجتماعی داستان ها
۲۳۴	..... ۷-۵- بررسی درونمایه های فرهنگی
۲۳۴	..... ۸-۵- ترسیم شاخصه های فرهنگی پس از جنگ
۲۳۵	..... ۱-۸-۵- سه شیوه ارائه درونمایه های فرهنگی
۲۳۶	..... ۲-۸-۵- مناسبات ارزشی-انسانی
۲۳۸	..... ۹-۵- ترسیم دنیای عینی و ذهنی زنان
۲۳۹	..... ۱۰-۵- نقش زنان در دفاع مقدس و عواقب آن
۲۳۹	..... ۱-۱۰-۵- ارزش های معنوی
۲۳۹	..... ۲-۱۰-۵- ارزش خانوادگی
۲۴۳	..... ۱۱-۵- نتیجه گیری
۲۴۵	..... ۶- نتیجه گیری و جمع بندی نهایی

فصل ششم : ضمائم ۲۴۸-۳۰۰

۲۴۹	..... ۱- خلاصه کتاب اول
۲۶۰	..... ۲- خلاصه کتاب دوم
۲۷۵	..... ۳- خلاصه کتاب سوم
۲۹۱	..... ۴- نمودار
۲۹۴	..... ۵- یادداشت ها
۳۰۱	..... ۶- منابع

فصل اول

کلمات
۰

داستان کوتاه به عنوان یکی از مهم‌ترین انواع ادبی در یک دهه اخیر مورد توجه بسیاری از نویسندگان جوان و منتقدان ادبی قرار گرفته است. با واکاوی ساختار و محتوا، شگردهای هنری و رویکردهای جامعه‌شناختی داستان‌های کوتاه با موضوع دفاع مقدس می‌توان میزان بهره‌مندی بخشی از ادبیات داستانی معاصر ایران از تکنیک‌های نوین ادبی جهان و بهره‌مندی از سرچشمه‌های بومی، فرهنگی و اجتماعی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس را نشان داد.

در این پژوهش، از دو منظر روایت‌شناسی ساختاری (تحلیل ساختار روایی) و تحلیل محتوای جامعه‌شناختی، بر اساس الگوی «آموزش پذیری نقد ادبی» به تحلیل و نقد ۸۲ داستان از مجموعه سه جلدی «داستان‌های کوتاه یوسف» پرداخته شده است.

برای تحلیل و نقد روایی داستان‌های کوتاه دفاع مقدس، مبنا را بر روش ساختارگرایانه و معرفی عناصر بنیادین شکل‌گیری داستان نهادیم.

در بخش تحلیل و نقد محتوایی، داستان‌های کوتاه به عنوان اسنادی از ذهنیت و باور داشت‌های درونی نویسندگان در تأیید، رد یا تأثیر پذیری پدیده‌های اجتماعی از منظر جامعه‌شناسی ادبیات بررسی شده است.

در این پژوهش نشان داده شده است که بخشی از نویسندگان جوان معاصر همراه با شرایط خاص زمانی، رویدادهای واقع شده را با کمترین دغدغه‌های ایدئولوژیکی و فرایندهای زبانی پیچیده و ابهام‌های هنری روایت می‌کنند. این داستان‌ها برخلاف داستان‌های دهه اول و دوم داستان‌نویسی دفاع مقدس توانسته‌اند با کاربرد تلفیقی عناصر داستان‌نویسی نظریه‌های مختلفی را در پیکره داستانی نهادینه نمایند. برای مشخص شدن برخی از این نظریه‌ها، سه الگوی روایی رابرت مک‌کی، ژرار ژنت و کلود برمون در نمونه‌هایی از داستان‌ها نشان داده شده است.

در بخش بررسی محتوایی مجموعه یوسف، مشخص شده است که نویسندگان با طرح مضامین انتقادی، پیامدهای پس از جنگ و رفاه‌زدگی و دل‌مشغولی‌های دنیوی جامعه را نشان داده‌اند و بر الگوسازی جانبازان و آزادگان و ... تأکید نمودند. یکی از مهم‌ترین آسیب‌های داستان‌نویسی دهه سوم دفاع مقدس، تکرار مضامین دهه اول و دوم است که با اصرار برخی نهادها و سازمان‌ها در ورطه انحصار قرار گرفته است و خطر ظهور مجدد ادبیات سفارشی دهه‌های ۳۰ و ۴۰ را در پی دارد.

کلیدواژه: داستان‌های کوتاه یوسف، تحلیل ساختار روایت، ژرار ژنت، کلود برمون، جامعه‌شناسی ادبیات

Abstract:

A contextual narrative Analysis of the Short Stories of the holy defence

(Iran-Iraq -1980-1988)

Short story as an important literary genre in the recent decade is focused by many of young writers and literary critical with searching structure, content , artistic techniques and cognitive phenomenon of these works , we can show quantity of using some parts of storied literature from new literal techniques of the word and also we can show the usage of native, cultural and social foundation of Islamic Republic and holy defence .

in this research 82 stories from the Yosef short stories has been analyzed based on narrative structuralism and contextual analysis of sociology and also according to the sample of learning critical literary. In this research the analysis and critical narrative of holy defence short stories is based on structuralism way and presenting fundamental elements of telling story . In contextual research, short stories has been analyzed as internal belief of writers in acceptance or reject of social elements from the view of literal sociology.

In this research we have shown that some of the recent writers with special time qualification describe the events with less ideological wordiness , complicated verbal process and artistic ambiguity . These stories against the stories of first and second decade of holy defence stories have built different ideas in the structure of stories with mixing the elements of story . For clarifying some of this theories we used the theories of Robert Mckee, Gerard Genette and Cloud Bremond in some stories. Contextual part is about the consequences of war and it focuses on victims and tolerant of war and it is a reaction to the welts and belongings of the world. One of the important problems of third decade of holy defence is the repetition of themes of first and second decade which is specified with perseverance of some organizations and also there is the danger of bespoke literature of thirty and forty decades.

Key words:

Yosef short stories / Gerard Genette / Cloud Bremond/ narrative Analysis/ literary sociology /

پیش گفتار

انقلاب، پدیده‌ای است که تغییراتی اساسی در زیر ساخت‌های اجتماعی جوامع به وجود می‌آورد. این تغییرات در ساحت تغییر باورها، نگرش‌ها و مناسبات در پی تحقق جامعه‌آرمانی و مطلوب مردم به پا خاسته است. انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ به عنوان یکی از بزرگ‌ترین انقلاب‌های یک صد ساله اخیر، بر مبنای چنین هدفی و با رویکرد فرهنگی و تأکید بر آموزه‌های اسلام توانست تأثیرات فراوانی بر وجوه مختلف اجتماعی، فرهنگی و سیاسی ایران داشته باشد. نوزده ماه پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سی و یکم شهریور سال ۱۳۵۹ جنگی خانمان‌سوز سرزمین ایران را فرا گرفت. این جنگ به دلایل مختلف می‌توانست تحقق آرمان‌های مستتر در شعارهای انقلاب اسلامی را حذف یا به تأخیر اندازد. به نظر می‌رسد نحوه مواجهه مردم ایران با جنگ، نشأت‌گرفته از منش‌هایی بوده است که در طول دوران کوتاه پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا آغاز جنگ به منصف ظهور رسید و با تداوم جنگ سیر پختگی خود را طی نمود. این شیوه مواجهه، نوع خاصی از دفاع را پدید آورد که همانند سازه‌های انقلاب اسلامی به زعم بسیاری از پژوهشگران انقلاب‌های جهان تلفیقی از آموزه‌های فرهنگ اسلامی و عرفان ایرانی بوده است و از این رو می‌توان آن را متفاوت از سایر انقلاب‌ها و دفاع مردم سرزمین‌های دیگر قلمداد نمود.

بازتاب شیوه مواجهه مردم با رویدادهای اجتماعی در ادبیات، سینما و هنر مورد توجه بسیاری از جامعه‌شناسان ادبی و روایت‌شناسان پساساختارگرا قرار گرفته است. یکی از مهم‌ترین شیوه‌های این بررسی برای شناخت وجوه تغییرات در سطح تکنیک برای ابلاغ محتوا و مضامین منبعث از تغییرات عظیم اجتماعی بررسی دو سطح روایی و محتوایی آثار ادبی است. این نوع بررسی با رویکردی دو وجهی با هدف نشان دادن گستره فعالیت‌های ادبی یک جامعه صورت می‌گیرد. وجه نخست بوطیقای داستانی است که بر مبنای آن صرفاً به این قطعه یا آن قطعه یک اثر ادبی نمی‌پردازد، بلکه به ساختارهای مجردی توجه دارد که آن‌ها را «توصیف یا کنش یا روایت» می‌نامد. در این شیوه، بررسی اجزا یا سازه‌های داستان و کشف پیوند میان آن‌ها به اعتبار زیباشناختی و منطق درونی آن‌ها (بوطیقای داستانی) صورت می‌گیرد. برخی بر این باورند که توصیف یا کنش‌های روایت در پیوند با مناسبات اجتماعی است. بنابراین جامعه‌شناس ادبیات با استفاده از تحلیل روایت به گفتگو درباره متن و کنش‌های انسانی می‌پردازد. ساختارگرایان در این بررسی‌ها کنش‌های متن را رهیافتی مناسب در تقابل با رفتارهای انسانی و حتی تمام نهادهای اجتماعی به مثابه نظام‌های نمادین می‌دانند. پاینده در جلد نخست کتاب «داستان کوتاه در ایران» با اشاره به چنین رویکردی، رصد رویدادهای مهم کشور در دوره پسامشروطه و آشنایی با تطور و تکنیک‌های داستان نویسی مدرن را راهی برای کاوش در مسایل اجتماعی می‌داند (ر.ک. پاینده، ج ۱: ۱۳۸۹: ۳۹۵). با توجه به چنین رویکردی، پیشنهاد این رساله مورد موافقت گروه تخصصی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه گیلان قرار گرفت. این رساله طی دو سال به روش اسنادی و با شیوه گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و طی گفتگوهای مؤثر و راهنمایی‌های استاد محترم راهنما و استادان گران‌قدر مشاور با تجزیه و تحلیل

اطلاعات با بهره گیری از روش ساختار گرایی در بخش تحلیل روایی و در بخش محتوایی با بهره گیری از روش جامعه شناختی ادبیات به ثمر نشست.

گزارش فصل‌ها

این رساله در شش فصل تنظیم شده است:

فصل اول: شامل مقدمه ای نسبتاً طولانی است که با عنوان کلیات مشخص شده است. در این فصل - به سیاق پژوهش‌های دانشجویی - به بیان مسأله پژوهش، ضرورت و هدف پژوهش؛ پرسش‌های تحقیق؛ روش تحقیق؛ آسیب شناسی پژوهش؛ ویژگی بررسی رویکردهای روایی ادبیات؛ ویژگی بررسی رویکردهای جامعه شناختی ادبیات؛ فهرست سوابق علمی و معرفی مجموعه داستان‌های یوسف پرداختم.

فصل دوم: به دو بخش تقسیم شده است در بخش اول با روشی در زمانی، رویکرد ادبیات داستانی اروپای پس از رنسانس را مورد توجه قرار دادم، همچنین اجمالی از تحولات سیاسی، اجتماعی و ادبی دوره قاجار، مشروطه و پهلوی را بیان کردم. هدف از این تاریخچه اجمالی، بیان چگونگی پیدایش داستان کوتاه در غرب و ایران بود. برخی از مهم‌ترین عناوین این فصل عبارتند از: تعریف داستان کوتاه - زمینه‌های آشنایی نویسندگان ایرانی با رمان کلاسیک، شکل‌گیری داستان کوتاه در ایران، بنیان‌گذاری داستان نویسی کوتاه به شیوه نوین، فضای کلی داستان نویسی پس از شهریور ۱۳۲۰

در بخش دوم این فصل به تعاریف پرداخته شده است. نگاهی اجمالی به ادبیات و زمینه‌های پیدایی ادبیات دفاع مقدس؛ نگاهی به اصطلاح ادبیات؛ جنگ و تعاریف آن؛ موضوعات ادبیات جنگ و نگاهی اجمالی به داستان کوتاه دفاع مقدس از مهم‌ترین عناوین این بخش است.

در فصل سوم: به منظور ایجاد نگاهی سیستمی و ساختارمند به ادبیات، از نظریه‌های فرمالیستی و ساختار گرایی به عنوان یکی از جدیدترین نظریه‌های نقد ادبی سخن به میان آمده است. تناسب این نظریه‌ها با داستان کوتاه دفاع مقدس از جمله عناوینی است که در باره آن بحث شده است.

در فصل چهارم: بوطیقای داستان‌های کوتاه دفاع مقدس، ترکیبی از توصیف و نقد عملی است. در تعریفی که از پیشینه بوطیقا ارائه شد مشخص گردید که بوطیقای یک اثر، ساختار و مجموعه قوانینی است که منجر به ساخت هدفمند یک داستان موفق می‌شود. ساختار گرایان نیز بعدها نوعی زیبایی شناسی را ترویج دادند که توجهش معطوف به قراردادهایی می‌شد که خلق آثار ادبی را ممکن می‌ساخت. بر مبنای طرح بحث صورت گرفته در این فصل، برخی از مهم‌ترین عناصر داستانی مثل: پیرنگ، شخصیت و شخصیت پردازی، کشمکش، زاویه دید، گفتگو و صحنه پردازی، لحن، زمان و... نشان داده شده است. در این فصل عناصر برگزیده را در ارتباط با اجزای خود و با سایر عناصر بررسی کرده‌ام. برای نمونه، دو عنصر کشمکش و زمان را به اجزایی ریز تر تقسیم کردم تا قابلیت‌های داستان کوتاه دفاع مقدس را نشان دهم. در این فصل تأکید داشتم که هدف پژوهش

حاضر در گفتگو از یک عنصر داستانی به معنی برجسته سازی آن به عنوان تنها عنصر بنیادین داستان نیست، بلکه با تحلیل یک عنصر و تأثیر و تأثر متقابل آن با سایر اجزا، بر زیبایی و خوانش همراه با لذت آن افزوده می‌شود.

در این فصل از سه الگوی روایی استفاده کردم. الگوی روایی کشمکش از رابرت مک کی، الگوی روایی زمان از ژرار ژنت و الگوی روایی کلود برمون مک کی و ژنت به ساختار روایی اثر توجه داشتند و مک کی با تأکید بر یک عنصر از یک اثر روایی (کشمکش)، شگردها و نحوه ارتباط اجزای آن را با یکدیگر نشان داد. الگوی مک کی را بر روی سه داستان: دریاقلی، هانیه و شب نشینی در جهنم پیاده کردم. الگوی ژنت را در داستان انتظار در ایستگاه راه آهن و الگوی برمون را در ۹ داستان برگزیده.

در فصل پنجم: به تحلیل محتوایی آثار پرداختم. به نظر می‌رسد بررسی آثاری در این سطح و موضوع با رویکرد جامعه‌شناختی قابلیت بررسی به صورت یک رساله مجزا را دارد؛ بنابراین با توجه به وسع اندک خود سعی کردم گوشه‌هایی از وجوه فرهنگی اجتماعی سه دهه پس از جنگ را از منظر جامعه‌شناختی ادبی نشان دهم. در این فصل در مقدمه‌ای کوتاه به روش‌شناسی بحث پرداختم (جامعه‌شناسی ادبیات)، پس از آن رویکرد‌های پژوهش در حوزه دفاع مقدس؛ پیشینه پژوهش جامعه‌شناختی ادبیات و اهداف جامعه‌شناختی در این پژوهش را بحث کردم. در ادامه با اشاره به تبارشناسی ادبیات جنگ و ادبیات دفاع مقدس، شاخصه‌های هر کدام را مشخص نمودم. با انتخاب شاخصه‌های دفاع مقدس نمود‌های آن را در سه دوره تشویق (بازه زمانی سال‌های: ۱۳۷۶-۱۳۵۹)؛ دوره دوم انتقاد و تشویش (بازه زمانی سال‌های: ۱۳۷۵-۱۳۶۷) و دوره سوم بازکاوی (بازه زمانی پس از سال ۱۳۷۶) مورد بحث قرار دادم و نمونه‌هایی از آن را در داستان‌های مجموعه یوسف مشخص کردم.

در فصل ششم: ضمایم ارائه شده است این ضمایم شامل خلاصه داستان‌ها به انضمام جداول است.

در پایان هر بخش و هر فصل این رساله؛ نتیجه‌گیری ارائه شده است تا بتوان هر فصل را جدای از سایر فصول خواند و در عین حال در آخرین بخش نیز علاوه بر نتیجه‌گیری‌های فصول؛ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری نهایی هم صورت گرفته است.

در نتیجه‌گیری، ویژگی‌ها و شگردهای نوین داستان‌نویسی و بهره‌گیری نویسندگان جوان از مضامین مکشوف و نامکشوف دفاع مقدس منعکس‌کننده هویت واقعی این رویداد تاریخی به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل پویای آموزه‌های انقلاب اسلامی است. با گسترش این مضامین، تعامل و ورود نگاه‌های جدید به این عرصه می‌تواند ادبیات داستانی جنگ را همه‌زبانی و همه‌جهانی نماید. در این پژوهش با تحلیل روایت‌شناسانه عناصر داستان کوتاه دفاع مقدس نشان داده شده است که این داستان‌ها برخلاف داستان‌های دهه اول و دوم داستان‌نویسی دفاع مقدس توانسته‌اند با کاربرد تلفیقی عناصر داستان‌نویسی نظریه‌های مختلفی را در پیکره داستانی نهادینه نمایند.

در بخش تحلیل محتوای جامعه‌شناختی نیز گرایش عمده نویسندگان دهه سوم دفاع مقدس به طرح مضامین انتقادی از پیامدهای پس از جنگ و تأکید بر الگوسازی چهره‌های شاخص مانند جانبازان و آزادگان واکنشی به رفاه‌زدگی و دل‌مشغولی‌های دنیوی جامعه است. یکی از مهم‌ترین آسیب‌های داستان‌نویسی دهه سوم دفاع مقدس، تکرار مضامین دهه اول و دوم است.

در ادامه آسیب‌های بر شمرده، یکی دیگر از مسایلی که باعث شده است تا موضوعات دفاع مقدس در داستان‌های امروز کم‌رنگ نشان داده شود، رویکردی است که «دفاع مقدس را به عنوان گرایشی از سیاسی‌نویسی ایدئولوژیک مطرح می‌نماید». در این گفتمان داستان‌های با موضوع دفاع مقدس با «سوء تفاهم تاریخی نویسندگانی که معتقد به سیاسی‌نویسی نیستند، از گردونه ادبیات اجتماعی خارج می‌شود» و با اصرار برخی نهاد و سازمان‌ها در ورطه انحصار قرار می‌گیرد و یادآور ادبیات دهه ۴۰ و ۵۰ است که به ادبیات ایدئولوژیک در کشورمان مشهور است.

- به دلیل حمایت‌های خاص جشنواره ای از موضوعات مشخص، نویسندگان، کمتر به نوآوری پرداخته اند، به گونه ای که می‌توان نمونه موضوعات برشمرده در دهه سوم داستان نویسی دفاع مقدس را در داستان‌های دهه دوم و حتی دهه اول مشاهده کرد.

- تفکیک دو وجه موضوعی و مضمونی در شناخت ادبیات دفاع مقدس جنبه‌های روشنی از پژوهش‌های آتی را رقم خواهد زد. در حوزه آسیب‌شناسی ادبیات دفاع مقدس ۶ عامل زیر برشمرده شده است که تمامی این عوامل در کیفیت آثار مورد بررسی تأثیر گذار بوده است: ۱- ساده‌انگاری نویسندگان نوقلم و عدم وسواس در نگارش ۲- دولتی شدن آثار ۳- کلیشه‌ای شدن موضوعات ۴- انحصارگرایی نویسندگان طیف خاص ۵- عدم نقدپذیری ۶- نداشتن تبلیغات و معرفی نامناسب آثار دفاع مقدس. تشکر و امتنان:

- شایسته است از استاد راهنمای محترم جناب آقای دکتر علی تسلیمی که با راهنمایی‌های ارزنده همراه با فروتنی، وسعت دانش و سینه فراخ، همواره مشوق و دلگرم اینجانب بوده اند، بی نهایت سپاسگزاری نمایم.

از استادان مشاورم جناب آقایان دکتر عباس خائفی و دکتر علی صفایی که با وسواس علمی، پیشنهادهای ارزشمندی برای بسط مباحث این پژوهش ارایه دادند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

- در طول دوران تحصیل از زحمات و راهنمایی‌های ارزشمند و پر گهر سایر استادان گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه گیلان بهره‌ها بردم. دل تنگ مهربانی‌ها و جدّ و جهد آنان برای آموزش نسل‌ها خواهم بود.

- یکی از توفیقات بنده علاوه بر شرکت در کلاس‌های ارزشمند سایر استادان محترم گروه، حضور در دو کلاس جهت بخش «نشانه‌شناسی» آقای دکتر بهزاد برکت عضو محترم هیأت علمی گروه زبان و ادبیات انگلیسی دانشگاه گیلان و درس «مکتب‌های نقد و نظریه ادبی» آقای دکتر علیرضا نیکویی بود. این دو بزرگوار به شایستگی و تسلط، مفاهیم نشانه‌شناسی و آشنایی با مکاتب و نظریه‌های ادبی، آسیب‌های خوانش نظریه در ایران را که بن مایه پژوهش‌های ساختاری است به اینجانب و دوستان هم دوره ای ام آموزش دادند. از آنان سپاسگزارم.

- در پایان از بردباری و ایثار همسر و فرزندانم برای آنکه بتوانم در خلوت خود بر این کار فائق آیم، سپاسگزاری می‌نمایم.

- این اثر را با کمال فروتنی به شهدای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس به ویژه دوست نیامده ام شهید محمود پروانه تقدیم می‌دارم و بر این امیدم که خاک پای وجود متبرک این جاودانان تاریخ باشد.

یادآوری:

۱- برای ارتباط مناسب خواننده محترم با مباحث طرح شده، به ویژه در نقد عملی آثار و ذکر نمونه هایی از آنها، خلاصه داستان‌ها در انتهای پژوهش آورده شده است. سه مجموعه اول، دوم و سوم با حروف (A,B,C) به همراه شماره صفحات هر داستان برای دسترسی به اصل داستان‌ها مشخص شده است. در ذکر نمونه‌ها به مجلدات (A,B,C) و شماره صفحات ارجاع داده شده است.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های جامعه پویا آفرینش آثار ادبی و نقد آن‌ها بر مبنای نظریه‌های روشمند علمی است. نقد آثار ادبی به منظور شناسایی شگردها، معرفی نقاط قوت و ضعف آن‌ها، در نتیجه برقراری ارتباط بهتر خواننده با متن برای دریافت ارزش درونی آن است. شیوه‌های مختلف نقد ادبی از نقد تأویلی، ساختاری، روان‌شناختی، تطبیقی و... نتیجه کاوش‌های فلسفی، اجتماعی نظریه‌پردازان و فیلسوفان در آثار برجسته ادبی است. در دوره معاصر، تعامل دوسویه نقد و اثر ادبی موجب پرورش هر یک از آن‌ها شده است. نقد ادبی می‌کوشد تا بر پایه آثار شاخص ادبی پدید آمده در دوره‌های مختلف، روش‌های ادبیّت یک اثر را مورد تحلیل قرار دهد و الگوهای پذیرفته شده علمی را بر اساس نظامی ارتباطی به سایر آثار همان دوره پیوند دهد.

یکی از مهم‌ترین روش‌های نقد ادبی در دهه‌های اخیر نقد و تحلیل ساختاری متون است. در این روش همه چیز در متن خلاصه می‌شود. منتقد ساختارگرا از میان تمایزهای سطحی شکل اثر به دنبال یافتن عنصر دگرگونی ناپذیر در متن است. عناصر مختلف یک متن، در بنیادی مشخص به عنوان «عنصر مرکزی نظریه ادبی» با عنوان روایت قرار می‌گیرد. این اصطلاح به دلیل فراگیری‌اش از دو منظر کارکرد فرمالیستی آن دارای اهمیت است. نخست، بستر سازی برای نشان دادن چگونگی هماهنگی عناصر مختلف و دیگری، درک شیوه‌هایی که روایت در آن‌ها عمل می‌کند. در نهایت این دو منظر به ما کمک می‌کند تا چیزی از متون ادبی دستگیرمان شود که با اکثر شیوه‌های نقد سنتی قادر به دریافت آن نبوده ایم.

منتقد روایت شناس مفهوم روایت و نظام‌های متن و لایه‌های مختلف آن را جستجو و آشکار می‌سازد. بر پایه این نوع نقد می‌توان وجوه مختلف یک متن یا متون مختلف یک نوع ادبی را بررسی کرد. با شناخت و تحلیل روایت می‌توان دریافت که لایه‌های مختلف روایت که همه نوشته‌ها، تفکر و همه اشکال دانش بشری را پی‌ریزی و ساختار بندی کرده چگونه عمل می‌کند. بر پایه روش روایت شناسی می‌توان به لایه‌های برهم تنیده متون دست یافت. از جمله ویژگی‌های کاربرد روایت شناسی در نقد متون، رسیدن به عناصر مشخص و مشترک در میان روایت‌ها به منظور درک ویژگی‌های کارکرد ذهن بشر در یک دوره خاص و شناخت ویژگی‌های دوران ساز آثار ادبی است.

در تاریخ معاصر ایران یکی از مهم‌ترین تحولات دوران ساز اجتماعی انقلاب اسلامی و دفاع هشت ساله مردم ایران (۱۳۶۷-۱۳۵۹ ه.ش) بوده است که وجوه مختلفی از تغییرات در حوزه باورها، اندیشه، هنر و ادبیات را با خود به همراه داشته است. خلق آثار ادبی متعدد با رویکردهای مختلف نشان می‌دهد که سازوکار فرهنگی انقلاب اسلامی زمینه ساز آفرینش آثاری ماندگار در عرصه‌های مختلف ادبی و هنری بوده است. میزان بهره‌مندی این آثار از تکنیک‌های نوین ادبی جهان و بهره‌مندی از سرچشمه‌های بومی انقلاب اسلامی به عنوان ویژگی‌های دوران ساز، از جمله بحث‌هایی است که همواره در مجامع علمی مطرح است.